

ANARHIE RELAȚIONALĂ, NU LIBERTARIANISM!

**Mic ghid de re-imaginat relațiile
noastre de zi cu zi**

Pagini Libere este o editură anarhistă.

Suntem un colectiv descentralizat, autonom și organizat non-ierarhic. Scopul nostru este acela de a oferi publicații (cărți, broșuri, fanzine etc.) în limba română și, uneori, în alte limbi, în ideea de a populariza și inspira viziuni și practici alternative la sistemul actual, capitalist și autoritar.

Tradiția libertară a fost întotdeauna una în care pamfletele, tipăriturile clandestine și materialele tipărite rapid și pe ascuns au circulat liber, neîngrădit. Continuând această tradiție, materialele publicate de către Editura Pagini Libere pot fi folosite, adaptate sau modificate de către oricine dorește acest lucru, însă nu cu un scop comercial. Cerem, pe cât posibil, persoanelor care folosesc materialele publicate de noi sau părți din acestea să specifice, într-o formă neintruzivă, sursa de unde au preluat materialele respective.

Colectivul Pagini Libere este conștient de impactul ecologic al cărților în format fizic, așa că îți reamintim:

Împarte

Cu cei dragi, din familie sau comunitate, cărțile tale.

Donează

Cărțile de care crezi că nu mai ai nevoie.

Nu arunca

O carte, oricât de deteriorată, nu se aruncă niciodată.

Repară

Fă-ți timp pentru a repara o carte și dă-i șansa ca ea să lumineze mintea altor oameni.

Nu cumpăra ce nu ai nevoie

Nu cumpăra cărți doar de decor.

Cumpără numai ceea ce te interesează cu adevărat.

CUPRINS

Introducere: anarhismul începe în relații

(Olga ODO)

... 1

Scurt manifest instrucțional pentru anarhia relațională

(Andie Nordgen)

... 5

O critică anarhistă a anarhiei relaționale

(Ionu și Răvășel)

... 9

Nu anarhie relațională, ci comunism relațional:

Câteva gânduri despre eșecurile politicilor relaționale / de stil de viață

(Zoe Belinsky)

... 15

Libertarianismul relațional

... 27

pagini-libere.ro

facebook.com/editurapaginilibere

instagram.com/paginilibere

editurapaginilibere@protonmail.com

Olga ODO

Introducere: anarhismul începe în relații

Dragoste liberă? Ca și cum dragostea poate fi altfel decât liberă! [...] Da, dragostea e liberă; nu poate sălășlui în nicio altă atmosferă. În libertate se dăruiește fără rezerve, din abundență, complet¹ (Emma Goldman, 1911)

Așa cum anarhismul respinge structurile ierarhice de putere și dominare impuse de societate, pe același principiu și anarhia relațională deconstruiește ierarhiile din relațiile interpersonale, fie ele romantice, de prietenie sau sexuale. Conceptul este destul de recent — apărut în 2006 odată cu manifestul scris de Andie Nordgren, feministă queer și informaticiană din Suedia — și e prezentat în această broșură. De ce credem că e relevant conceptul și în contextul local? În comunitățile asumat anarhiste/anti-autoritare, vrem să avem relații interpersonale non-ierarhice, care să pună în practică valorile anarhiste după care ne ghidăm. Dificultatea stă, însă, în faptul că am fost socializate/ți într-un cu totul alt sistem, unul axat pe dominare, pe competiție pentru resurse, pe proprietate; și care afectează inclusiv relațiile dintre noi. Toate aceste impulsuri predate încă de mici de familie, la școală, la locul de muncă și în toate celelalte structuri ale societății și-au lăsat amprenta asupra noastră chiar dacă suntem în punctul în care le conștientizăm și vrem să scăpăm de ele. Asta se vede în problemele cu care ne confruntăm adesea în comunitățile noastre și în relațiile dintre noi, prea des erodate de gelozie, neîncredere, dinamici inegale de putere, indisponibilități emoționale, muncă emoțională disproporționată. Așteptările individuale ajung să pună prea multă presiune pe cealaltă persoană, creând adesea o raportare reciprocă tranzacțională, în care fiecare socotește cât a

1. Eseul „Marriage and Love [Căsătoria și dragostea]” în Emma Goldman, *Anarchism and other essays*, Mother Earth Publishing Association, 1911, pp. 233-245.

dat și cât a primit, iar „resursele” emoționale, afective, sunt considerate limitate și bine păzite.

Dacă dragostea nu știe să ofere și să ia fără restricții, nu este dragoste, ci o tranzacție care nu uită niciodată să scoată în evidență plusurile și minusurile² (Emma Goldman, 1906).

Pe măsură ce relațiile noastre se rigidizează, se și ne consumă, devin toxice, iar în loc să producă o juisare colectivă, se transformă în ceea ce Bergman & Montgomery numeau *radicalism rigid*³. Ajungem la comportamente opresive, la suspiciuni și denunțări reciproce, la o îndreptățire justițiară care își poate pierde ușor compasiunea, răbdarea sau înțelegerea atât de necesare oricărui colectiv. Ne este clar că modelele tradiționale de relaționare pe care le-am moștenit de-a gata de la societatea în care trăim nu sunt funcționale; sau sunt, însă pentru mult prea puține/i dintre noi. Căutăm, prin urmare, să ne creăm noi modele care să definească mai bine principiile și valorile în care credem. Orbecăim într-un proces continuu de explorare și învățare prin încercare și eroare; căutăm să ne deconstruim împreună condiționările care ne rigidizează și distrug juisarea, și să ne reconstruim relațiile pe baze mai împlinitoare. Pentru a ajunge aici credem că anarhia relațională e unul din posibilele drumuri. Prin învățarea și practicarea unor comportamente regenerative în relațiile dintre noi putem ajunge la o militanță bucurătoare⁴.

Oamenii care vorbesc despre revoluție și luptă de clasă fără a se referi explicit la viața de zi cu zi, fără a înțelege ceea ce este subversiv în iubire și ce este pozitiv în refuzul constrângerilor, astfel de oameni au cadavre în gură⁵ (Raoul Vaneigem, 1967).

2. Capitolul „The Tragedy of Woman’s Emancipation [Tragedia emancipării femeii]” din lucrarea amintită mai sus, pp. 219-231. Textul fusese deja publicat în 1906 la aceeași editură Mother Earth.

3. Carla Bergman și Nick Montgomery, *Joyful Militancy: Building Thriving Resistance in Toxic Times* [Militantismul voios: construind rezistență durabilă în vremuri toxice], AK Press, 2017.

4. Traducere după *Joyful Militancy*.

5. Raoul Vaneigem, *Traité de savoir-vivre à l’usage des jeunes générations* [Tratat despre știința-vieții pentru folosul tinerelor generații], Gallimard, 1967. Tradusă în engleză în 1972

Putem visa la revoluții anarhiste doar când vom putea aduce revoluția în interiorul comunităților noastre, în viața de zi cu zi și în relațiile dintre noi. *Dacă nu pot dansa, nu este revoluția mea*⁶, a fost mesajul Emmei Goldman către tovarășul anarhist care i-ar fi reproșat că nu se cade unei revoluționare să se afișeze dansând cu atâta patos. Un bun exemplu că radicalismul rigid e o problemă veche în comunitățile militante.

Vrem să adăugăm astăzi și *Dacă nu pot iubi, nu este revoluția mea*. Iar prin iubire, să ne-nțelegem, nu avem în vedere exclusiv sau neapărat romantismul, așa cum e el construit în cultura populară, ci multiplele forme de iubire cel puțin la fel de hrănitore, adesea mult mai emancipatoare, precum iubirea tovarășească.

În căutarea de noi feluri de iubire și relaționare reciprocă nu avem și nici nu credem că ne trebuie vreun rețetar. Avem doar o busolă și o direcție spre care ne-ndreptăm, și e suficient pentru moment. De aici încep libertatea și explorarea.

În continuare, am ales să aducem împreună trei texte care pun bazele unor discuții importante despre ce ar putea însemna și cum ar putea arăta aceste noi feluri de relaționare. Începem prin a reda manifestul Anarhiei Relaționale (AR) scris de Andie Nordgren și continuăm cu dezbaterile aprinse care s-au creat odată cu încercările diferitelor comunități și persoane de a pune aceste principii în practică. Astfel au apărut criticile la adresa AR, unele mai constructive, altele mai revanșarde. Parte din ele sunt redată în textul scris de Zoe Belinsky, care vrea să înlocuiască AR cu un alt concept — *Comunismul relațional*, cu rădăcini ideologice oarecum diferite și o critică direcționată, considerăm noi, înspre însăși ideea de anarhism.

de John Fullerton și Paul Sievekingca ca *The Revolution of Everyday Life* [Revoluția vieții de zi cu zi].

6. Anecdota este redată în *Living My Life* [Trăindu-mi viața], Knopf, 1934, p. 56. Acestea nu sunt cuvintele exacte ale Emmei Goldman, ci un rezumat al mesajului ei, care a devenit un slogan popular, adesea răspândit pe tricouri, meme-uri sau în alte forme, până când a ajuns să-i fie atribuit acesteia (vezi Alix Kates Shulman, „Dances with Feminists [Dansând cu feministele]”, în *Women’s Review of Books*, 9 (3), 1991).

Cel de-al treilea text încearcă să facă niște delimitări conceptuale și ideologice, pornind de la critica adusă de Belinsky dar și de la alte critici ale AR, distingând confuzia pe care acestea o fac adesea cu *Libertarianismul relațional*. Am ales să încheiem broșura cu această perspectivă pentru că ea poate, credem noi, reprezenta un început de sinteză și o clarificare. În sensul că prin *Anarhism relațional* înțelegem *anarbo-comunism*, nu individualism, egoism sau libertarianism relațional — sub care intră majoritatea criticilor, de altfel cât se poate de legitime, aduse practicilor relaționale care instrumentalizează AR în moduri și scopuri ce au prea puțin de-a face cu principiile *anarha-comuniste*.

Ne-am luat libertatea de a formula propriile noastre opinii și interpretări ale textelor prezentate, pe care le veți găsi în rândurile ce urmează. Însă înainte, vom citi manifestul Anarhiei Relaționale scris de Andie Nordgren în 2006.

Andie Nordgren

Scurt manifest instrucțional pentru anarhia relațională⁷

Dragostea este abundentă și fiecare relație este unică

Anarhia relațională pune la îndoială ideea că dragostea este o resursă limitată care poate fi reală numai când este circumscrisă unui cuplu. Aveți capacitatea de a iubi mai mult de o persoană, iar o relație și dragostea simțită pentru acea persoană nu diminuează dragostea simțită pentru o alta. Nu clasati și comparați oamenii și relațiile — prețuiți individul și conexiunea cu el/ea. O persoană din viața ta nu trebuie să fie numită primară pentru ca relația să fie reală. Fiecare relație este independentă și este o relație între indivizi autonomi.

Dragoste și respect în loc de îndreptățire

Decizia de a nu întemeia o relație pe ideea de îndreptățire este legată de respectarea independenței și autodeterminării celorlalți. Sentimentele tale pentru o persoană sau pentru istoria voastră împreună nu îți dau dreptul să comanzi și să controlezi un partener astfel încât să se conformeze la ceea ce se consideră normal într-o relație. Explorează modurile în care te poți conecta fără a încălca limitele celuilalt și credințele personale. În loc să cauți compromisuri în fiecare situație, permite-le celor dragi să aleagă căile care le păstrează integritatea intactă, fără a face din asta o criză pentru relație. Ținându-te departe de îndreptățire și revendicări este singura modalitate prin care poți fi sigură că ești într-o relație care este cu adevărat reciprocă. Dragostea nu este mai

⁷. Hippolyte Have, "Biographical Sketch" în Goldman, *Anarchism and Other Essays*, pp. 5-44.

„reală” doar pentru că oamenii fac compromisuri unul pentru celălalt pentru că acestea sunt așteptările.

Identifică-ți setul de valori relaționale de bază

Cum vrei să fii tratat de alții? Care sunt limitele și așteptările tale primare pentru toate relațiile? Cu ce fel de oameni ți-ar plăcea să-ți petreci viața și cum ți-ar plăcea să funcționeze relațiile tale? Găsește-ți setul de valori de bază și utilizează-l pentru toate relațiile. Nu face reguli și excepții speciale ca să le arăți oamenilor că îi iubești „cu adevărat”.

Heterosexismul e agresiv și pe față, dar nu te lăsa condusă de frică

Amintește-ți că e în joc un sistem normativ foarte puternic, care dictează ce este dragostea reală și cum ar trebui să trăiască oamenii. Mulți vor pune la îndoială valabilitatea relațiilor tale și pe tine atunci când nu respecti aceste norme. Lucrează împreună cu oamenii pe care îi iubești pentru a găsi portite de ieșire și trucuri de a contracara cele mai grave dintre normele problematice. Găsește pentru ele vrăji pozitive și nu lăsa frica să-ți conducă relațiile.

Construiește pentru minunatul imprevizibil

A fi liberă să fii spontană — să te exprimi fără frica de pedepse sau sentimentul împovăraătorului „trebuie” — este ceea ce animă relațiile bazate pe anarhia relațională. Organizați-vă din dorința de a vă întâlni și a vă explora reciproc — nu bazat pe îndatoriri, cerințe și dezamăgiri atunci când nu sunt îndeplinite.

Prefă-te până reușești

Uneori poate părea ca și cum ar trebui să fii complet super-om ca să poți face față la toată spargerea normelor pe care o implică alegerea unor relații care

nu corespund normei. Un truc bun este strategia „prefă-te până reușești” — atunci când te simți puternică și inspirată, gândește-te ce comportament ți-ar plăcea să vezi la tine. Transformă asta în câteva linii directe simple și ține-te de ele când dai de greu. Vorbește și caută sprijinul celorlalți care contestă normele și nu-ți reproșa niciodată atunci când presiunea normelor te împinge către comportamente nedorite.

Încrederea e mai bună

A alege să pornești de la premisa că partenerul tău sau partenera ta nu-ți dorește răul te duce pe o cale mult mai pozitivă decât o abordare suspicioasă în care trebuie să fii validat în mod constant de cealaltă persoană pentru a avea încredere că e acolo cu tine în relație. Uneori se petrec atât de multe în interiorul oamenilor încât nu le mai rămâne energie să facă un pas spre ceilalți și să aibă grijă de ei. Creează genul de relație în care retragerea este atât sprijinită cât și iertată rapid, și care oferă oamenilor suficiente șanse să vorbească, să explice, să te vadă și să fie responsabili în relație. Amintește-ți valorile de bază și ai grijă de tine în același timp!

Schimbă-te prin comunicare

Pentru majoritatea activităților umane, există un soi de normă pentru cum ar trebui să funcționeze. Dacă vrei să te abați de la acest tipar, trebuie să comunici — altfel lucrurile tind să decurgă conform normei, întrucât ceilalți se comportă în conformitate cu ea. Comunicarea și acțiunile comune în scopul schimbării sunt singura cale de desprindere. Relațiile radicale trebuie să aibă conversația și comunicarea în inima lor, nu doar ca o stare de urgență, invocată pentru rezolvarea „problemelor”. Comunicați într-un context de încredere. Suntem atât de obișnuiți ca oamenii să nu spună niciodată pe bune ceea ce cred și simt că trebuie să citim între rânduri și să extrapolăm pentru a afla ce vor să spună de fapt. Dar astfel de interpretări se pot baza doar pe experiențele

anterioare, de obicei bazate taman pe normele de care vreți să scăpați. Întrebați-vă una pe cealaltă despre lucruri și fiți explicite!

Personalizează-ți angajamentele

Viața nu ar avea prea multă structură sau înțeles dacă nu ne-am alătura cu alți oameni pentru a realiza lucruri: a construi o viață împreună, a crește copiii, a avea o casă sau a crește împreună la bine și la greu. Pentru a funcționa, astfel de eforturi au nevoie de obicei de multă încredere între oameni și asumare. Anarhia relațională nu înseamnă a nu-ți lua niciodată un angajament, ci a-ți trasa propriile angajamente împreună cu oamenii din jurul tău și a-i elibera de normele care dictează că anumite tipuri de angajamente sunt o cerință pentru ca iubirea să fie reală sau că anumite angajamente, cum ar fi creșterea copiilor sau mutatul împreună, trebuie să fie conduse de anumite sentimente. Începe de la zero și fii explicită despre ce fel de angajamente vrei să faci cu alte persoane!

Ionu și Răvășel

O critică anarhistă a anarhiei relaționale

În încheierea schiței biografice care deschide poate cel mai cunoscut volum al Emmei Goldman, colecția *Anarchism and Other Essays* din 1910, Hippolyte Havel îi menționa disprețuitor pe „lașii care se tem de consecințele faptelor proprii și care au inventat termenul de *Anarchism filosofic*. Emma Goldman, însă, este prea sinceră, prea sfidătoare, pentru a căuta siguranța în spatele unor asemenea pledoarii meschine. Ea e o Anarhistă, pur și simplu.”⁸ O critică asemănătoare a celor atrași de estetica radicalismului, însă nu și de practica acestuia, se regăsește în felul în care George Bernard Shaw ironizează, în memoriile sale, elita literară a Londrei. „Rebeli și sceptici pe hârtie”, aceștia s-au sfiit și au refuzat să semneze o petiție în sprijinul anarhiștilor condamnați în 1886 și acuzați de incidentele din Piața Haymarket.⁹

Acaparea limbajului sau a simbolurilor radicale, de protest sau contestare e prezentă peste tot de-a lungul ultimului secol, uneori în forme de-a dreptul caricaturale precum anarho-capitalismul unor libertarieni și conservatori dornici să-și manifeste excepționalismul ori în nenumăratele moduri prin care cultura *mainstream* vinde estetica punk. Mult mai sinceră pare atitudinea și abordarea celor precum Bertrand Russell care, la doar câțiva ani după textul lui Hippolyte, scria: „Părerea mea proprie — pe care aș putea la fel de bine să o indic încă de la început — este că Anarhismul pur, deși ar trebui să fie idealul suprem spre care societatea ar trebui să tindă continuu, este în momentul de față imposibil”.¹⁰ Și, într-adevăr, Russell nu a fost un anarhist și nu s-a intitulat

8. William Weintraub, „The Hibernian School’: Oscar Wilde and Bernard Shaw [‘Școala hiberniană’: Oscar Wilde și Bernard Shaw]”, în Shaw, 13, 1993, pp. 25-49.

9. Bertrand Russell, *Roads to Freedom: Socialism, Anarchism, and Syndicalism*, Henry Holt and Company, 1919, p. XI.

10. Pe pagina sa de Medium, <https://medium.com/@nordgren/about>, Andie Nordgreen se descrie astfel: „queer, feminist, geek”. Firește, acest lucru nu ne spune mai nimic despre felul în care ea se raportează la anarhism sau la eticheta de anarhistă. Fredy Perlman, spre exemplu,

ca atare, însă a fost un aliat și a întruchipat multe dintre principiile anti-autoritare și de solidaritate ale anarhismului de-a lungul deceniilor în care a militat constant în slujba dreptății sociale.

În urmă cu vreo 15 ani Andie Nordgren scria manifestul în care teoretiza **anarhia relațională**, iar astăzi aceasta pare să se prezinte, pe alocuri, ca un nou Anarhism filosofic. Cu alte cuvinte a ajuns un principiu foarte util în sine, dar insuficient atunci când este rupt de restul cadrului teoretic pe care se sprijină anarhismul în mai toate formele sale, precum empatia, solidaritatea, ajutorul reciproc, analiza critică a oricărei forme de putere și autoritate, toate puse în scopul unei lumi mai echitabile. E important să punctăm că Anarhia relațională în sine, așa cum a fost teoretizată de Nordgren în scurtul ei manifest, nu este inerent viciată, la fel cum nici Anarhismul filosofic nu este, în sine, o problemă, chiar dimpotrivă. Abordarea pe care o propune este una foarte binevenită într-o lume în care diversele grupuri și colective anarhiste luptă în continuare pentru a demantela mentalitățile patriarhale (rasiste, colonialiste, imperialiste etc) preluate sau moștenite din societate. Toate aceste atitudini devin problematice atunci când anarhia relațională își pierde tocmai dimensiunea anarhistă, atunci când anarhia devine tocmai caricatura cu care e adesea asociată (haosul și dezordinea), adică atunci când e folosită ca o justificare „progresistă” pentru hedonismul și egoismul dezinteresat al unora.

Ca atare, o critică constructivă a acestor neajunsuri este întotdeauna binevenită, și tocmai asta face Zoe Belinsky în textul său, *Nu anarhism relațional, ci comunism relațional*. Despre Andie Nordgren nu știm în ce măsură a căutat sau nu să lege anarhia relațională de activismul anarhist sau în ce măsură ea se intitulează anarhistă.¹¹ Despre Belinsky, însă, aflăm chiar din pamflet că e o

e cunoscut pentru replica sa tăioasă și amuzantă: „singurul -ist la care răspund e violoncelist.” Vezi Fredy Perlman, *Anything Can Happen* [Totul e posibil], Black and Green Press, 2017, p. IV.

11. Tradusă după varianta în engleză, adaptată de Andie Nordgren după textul inițial publicat în limba suedeză ca „Relationsanarki i 8 punkter [Anarhia relațională în 8 puncte]” în revista *Interacting Arts* în 2006. Traducerea în engleză este disponibilă pe <http://theanarchist-library.org>.

fostă anarhistă care a devenit o comunistă. Din păcate aici pare să fie și principala slăbiciune a textului său. E de bun simț să încerci să cântărești ideile unui text pentru a le vedea greutatea, independent de prestigiul sau reputația persoanei care a scris textul, însă Belinsky se inserează agresiv în textul său și uneori e greu de rupt argumentul pe care îl aduce de sentimentul de amăreală și pica pe care încă pare să o poarte fostului său grup anarhist. În primul rând, într-un text care caută să arate tocmai pericolul și lucrurile care trec prin golurile neobservate din manifestul original, adică ce se pierde printre cuvinte, Belinsky nu își definește termenii, iar asta lasă impresia unei frustrări răutăcioase din partea sa. Spre exemplu, ne întrebăm, ce înseamnă mai exact faptul că nu mai e o anarhistă, ci o comunistă? Oare nu este forma dominantă de anarhism în acest moment, cu câteva mici excepții individualiste, tocmai anarho-comunismul? Chiar e asta ceva care i-a scăpat lui Belinsky sau e felul în care încearcă, polemic, să reînvie vechiul discurs obosit marxist-leninist împotriva anarhismului, conform căruia acesta din urmă este „infantil”, „mic burghez”? Și, chiar dacă acceptăm că autoarea se revendică acum de la o formă de critică marxistă — chiar în introducere menționează ambiguu marea contribuție a unor feministe marxiste, fără să le numească și fără să zică nimic de anarha-feministe, e vorba oare de un marxism etatist sau autonom? Cine intră mai exact în categoria de clasă muncitoare pe care o evocă? Aceste lipsuri trag în jos textul și e păcat, deoarece o mare parte a criticilor aduse aici au greutate.

Lectura textului lui Zoe Belinsky e captivantă, poate în aceeași măsură în care e și decepționantă. Dezamăgirea vine din sentimentul că argumentele sale în favoarea „comunismului relațional” ar merita o soartă mai bună. Judecățile simpliste, perspectiva adeseori binară, imprecisă, iau mult din forța de convingere a expunerii. Artificiul retoric nefericit care duce la această situație este folosirea „anarhiei” ca termen opozitiv, menit, prin contrast, să dea mai multă consistență prezentării „comunismului relațional”. Voi încerca să mă concentrez, prin urmare, mai puțin asupra acestuia din urmă și mai mult asupra înțelegerii „anarhiei relaționale” (și, prin extensie, a „anarhiei”) din text.

Pentru cineva cât de cât familiarizat(ă) cu ideile și practicile anti-autoritare, multe din afirmațiile autoarei sunt uimitoare, atunci când nu sunt de-a dreptul de neînțeles; mai ales că, după propria mărturisire, Zoe Belinsky nu este (sau nu a fost) nici ea străină de ele. Înțelegerea ei este, s-o spunem pe șleau, rudimentară, operând cu o serie de reducionisme care nici măcar nu au scuza originalității.

În primul rând, anarhia relațională e, în viziunea ei, o practică ce ar privilegia un individualism feroce și nepăsător, atomizant și iresponsabil. Mai apoi, ar exista o presupusă opacitate a anarhismului pentru chestiunile legate de comunitate, rețele de sprijin, îngrijire și, în general, „relații sănătoase” (?!). În același timp, dimensiunea radicală a anarhiei e redusă la negarea unor „modele dominante” și practicarea sfidătoare, performativă aproape („in your face!”) a poliamoriei, relațiilor fluide, non-heterosexuale etc. Anarhia ar însemna, în concluzie, lipsa unui model relațional pozitiv și s-ar confunda cu *teribilismul relațional*. Nu în ultimul rând, conform autoarei, o altă trăsătură importantă ar fi naivitatea AR, dar și sentimentalismul moștenit de la mișcările „free love” anterioare. Odată creionat portretul-robot al „omului de paie”, expunerea se transformă, în bună tradiție comunistă, într-o serie de poncife moralizatoare.

S-o luăm pe puncte, dar fără a zăbovi prea mult. Zoe Belinsky pare că deplânge într-o primă instanță caracterul „apolitic” al AR, reluând un mai vechi argument expus de Murray Bookchin, care se supărase la un moment dat și el pe „anarhismul stilului de viață”. Concluzia la care a ajuns „morocănosul anarhist” era însă că, odată golițe de dimensiunea politică (și socială), practicile libertare nu mai pot fi considerate ca atare anarhiste. Anarhismul poate fi contra-politic, anti-politic, dar nu e niciodată „apolitic”.

Zoe Belinsky nu pare să ajungă aici și nici nu încearcă să facă prea multe delimitări, iar din această ambiguitate rezultă destul de clar intenția ei de a extinde critica AR și asupra anarhismului politic ca atare. AR nu ar fi, se înțelege, decât o ilustrare exemplară a anarhismului în general: individualist, anti-comunitar, distrugător, ignorant. Vechile locuri comune legate de anarhiști,

vehiculate cu atât aplomb de comuniștii autoritari încă din secolul XIX, sunt reluate aidoma. La fel e, se pare, și lipsa lor de ancorare în realitatea efectivă. Pentru că „anarhistul”, se știe, este în primul rând o creatură a imaginației, iar trăsăturile acestei fiare mitice rareori au vreo legătură cu realitatea. Anarhiștii obișnuiți au fost mereu (și sunt încă) ființe ceva mai puțin spectaculoase.

Pentru oricine a citit câte ceva despre principiile anarhiste sau care a fost parte a unui colectiv organizat după principii anti-autoritare, genul ăsta de generalizări trebuie să pară de-a dreptul inepte. Iar venind de la cineva care spune că a fost ea însăși „anarhistă” — de-a dreptul caraghioase (ca să nu zicem răuvoitoare). Dacă există un principiu împărtășit de majoritatea anarhiștilor (sau recunoscut), el nu este „sfântul individualism”, ci „ajutorul reciproc”. Anarhismul nu învață niciunde că „dragostea e nelimitată”, ci că e liberă, definindu-și libertatea nu în absolut (nici măcar fiorosul Stirner n-o face), ci relativ, adică „în relație” (cu ceva, cu cineva), adică prin responsabilitate.

Înainte de „inventarea” AR, anarhiștii practicau „uniunile libere”, spre indignarea comuniștilor vremii, fie spus în treacăt. Vorbim de secolul XIX-XX. Însă nici atunci aceste uniuni nu existau în vid, ci în medii comunitare („mediile libere”). Ele nu însemnau nici nesfârșite orgii, așa cum credeau patriarhii autoritari ai „revoluției”, nici simple aventuri hedoniste, menite să seducă proletariatul și să-l corupă. O constantă a practicilor anarhiste a fost dintotdeauna tocmai crearea unor medii („alternative pozitive” în termenii autoarei) în care chestiunile „aranjamentelor domestice”, pedagogiei (o mare parte a anarhiștilor/-elor au practicat pedagogia), rețelelor de sprijin, suportului emoțional, a creșterii copiilor etc., erau primordiale. De fapt, asta erau „grupurile de afinitate”, „mediile libere”, comunitățile libertare, toate formele de organizare tipic anarhiste. Amintirea mișcării „free love” ca referință a „anarhismului” arată, de fapt, confuzia majoră în care se află Zoe Belinsky, dar și măsura înțelegerii pe care o are despre ideile și mișcările anarhiste în general — una în care forme de individualism liberal sau chiar libertarianismul sunt confundate grosier cu

anarhismul. Iar textul despre libertarianismul relațional care încheie această broșură lămurește aceste diferențieri conceptuale.

Cât privește „revoluția”, ea nu poate deveni scopul unei relații așa cum e înțeleasă ea în context anarhist. Relația (la fel ca „revoluția”) nu este un al treilea termen, despărțit și independent de cei/cele care o alcătuiesc, ci o realitate imanentă. Principiile etice care o ghidează nu sunt despărțite de nevoile celor care pun în comun ceva, ci un cadru care evoluează în funcție de acest „comun” și de nevoile, grijele, înțelegerea celor care îl împărtășesc și creează. În acest sens este ea politică (și poate deveni subversivă, creatoare sau se poate destrăma), nu printr-o abstractă adeziune la un orizont revoluționar predefinit (și incert). *Revoluția* nu e o formă rigidă, după cum nu e nici un program, o stație finală la care se ajunge într-un mod determinist, ci un proces, poate un punct de pornire, de multe ori trădat, de multe ori regăsit. *Iubirea*, de câte feluri e ea, *grija*, *responsabilitatea*, *libertatea*, nu sunt simple mijloace în vederea unui scop. În dragoste, ca în politică, anarhiștii sunt niște călători în necunoscut. Zoe Belinsky vrea mai multă disciplină politică în iubire. Și confundă pe alocuri asta cu comunismul. Nu e prima care o face. Textul ei merită, totuși, citit. Dincolo de vederea binară, de schematicism și categorisiri fanteziste, are și multe intuiții și reflecții de luat în seamă.

Zoe Belinsky

Nu anarhie relațională, ci comunism relațional:

Câteva gânduri despre eșecurile politicilor relaționale / de stil de viață¹²

Comunismul este o transformare (niciodată întru totul) desăvârșită a relației noastre cu mijloacele noastre de a produce lumea, munca noastră; contribuția feministelor marxiste, a fost, printre altele, să demonstreze modul în care relațiile dintre noi sunt parte din mijloacele noastre de a produce lumea. Ca atare, conceptualizarea și experiența relațiilor dintre noi sunt obiecte valide ale criticii politice comuniste, care ar trebui să determine acțiunile noastre, care la rândul lor ar trebui clarificate, evaluate critic și mobilizate ca resursă pentru practica materială.

Ce ar însemna să propunem o perspectivă politică comunistă care să se sprijine pe paradigme precum anarhia relațională, poliamoră și alte practici de non-monogamie care pretind a critica sau „submina” relațiile de putere hegemonice, așa cum apar ele în relațiile interumane?

Acestea sunt gândurile unei persoane care obișnuia să fie „anarhistă relațională” (și politic) despre o conversație în retrospectivă comunistă: iată ce am învățat, iată ce cred că trebuie îmbunătățit. Acest text este o încercare de a critica principiile AR ca principii revoluționare. În esență, vreau să spun că AR și-a supraestimat exagerat potențialul „subversiv” sau „radical”, în timp ce nu a reușit să-și evalueze critic propriile intuiții politice despre lume și nu a aplicat aceste concluzii propriilor sale practici autoreflexive. Persoanele care cred în anarhia relațională împărtășesc valori comune cu idealurile comuniste și cu cele care aderă la comunism în general; aceste valori trebuie evaluate și

12. Publicat în limba engleză pe 30 Octombrie 2018, la: <https://medium.com/@malkekvmachashayfele/not-relationship-anarchism-but-relationship-communism-a27b89884fa8>

politizate. În calitate de comuniste și comuniști, dorim intuiții mai bune despre modul în care funcționează lumea, astfel încât calea spre transformarea lumii să fie clarificată.

În general, terminologia și limbajul nu vor salva sau emancipa de unele singure. Limbajul este una dintre sferele în care se desfășoară lupta materială, dar lupta nu se reduce la limbaj sau la schimbări de limbaj. Unul dintre meritele importante ale AR ca paradigmă discursivă este formarea unui limbaj critic pentru disecarea și comunicarea nevoilor, dinamicilor de putere, granițelor, structurilor consensuale, a demnității și valorii individuale. Dar nu se poate pretinde că simplul fapt de *a te numi* „anarhist/ă relațional” (sau „comunist/ă relațional” sau chiar „comunist/ă”, de altfel) are potențial politic *in sine*. Într-adevăr, acelea dintre noi care practică non-monogamia auzim frecvent povești despre cum retorica anarhiei relaționale și poliamoriei sunt utilizate pentru a justifica abuzul, gaslighting¹³-ul sau eschivarea de la responsabilitățile interumane. Aceasta este o problemă inerentă adusă de plasarea luptei politice la nivel strict conceptual. În schimb, trebuie să ne ancorăm conceptualizarea în practici materiale. Ceea ce urmează sunt propriile mele gânduri rezultate din practicile mele concrete în parteneriate, tovărășii și în toate celelalte tipuri de relații. Speranța mea este că, începând această conversație, putem aduce lecțiile învățate în propriile noastre practici și putem continua să ne gândim critic la meritele și neajunsurile acestora.

Ce ar însemna cu adevărat să facem lupta revoluționară țelul unei relații personale? Nu doar să spunem sau să credem în asta, ci să ne bazăm cu adevărat practicile pe scop și să-l facem forța care să ne călăuzească? Nu să ne reducem fiecare pe sine la un stil de viață liberal, ci să lăsăm acest scop să ne schimbe viața și relația cu lumea?

Trebuie să concluzionăm în mod necesar că acest obiectiv ne-ar cere să privim dincolo de relația în sine și să chestionăm modul în care această

13. O formă de abuz emoțional în care o persoană e manipulată de o alta, de regulă apropiată, astfel încât să ajungă să se îndoiască de sine, de experiențele trăite și propriile interpretări asupra lor, până chiar la a-și chestiona propria sănătate mintală.

relație este integrată într-o comunitate politică mai largă. Anarhia relațională, așa cum am văzut-o eu articulată, nu poate sau nu-și propune să facă acest lucru.

Pentru a pune cărțile pe masă: în cele ce urmează voi descrie ce am ajuns să înțeleg din etica și conceptualizarea anarhiei relaționale, așa cum se definește ea însăși de obicei. Aceasta este o descriere a modurilor în care am descris AR în calitate de persoană care a aderat o singură dată la ea.

- AR este o paradigmă pentru relațiile etice și consensuale non-ierarhice, non-opresive și non-monogame. Ea refuză valoarea monogamiei heterosexuale ca paradigmă relațională dominantă și încearcă să dezvolte tipuri de relații alternative.
- AR își întemeiază valorile în consimțământ, în limitele personale și în comunicarea și negocierea explicită, verbală sau de alte feluri. În cel mai bun caz, folosește un limbaj puternic (în mare măsură împrumutat din criticile feministe la adresa patriarhatului heterosexist), cum ar fi munca emoțională și distribuirea sa între parteneri/i, independență / autonomie, autodeterminare, limite, consimțământ, valori ale relației, mutualitate, compromis, comunicare.
- AR nu distinge ierarhic între prietenie, romantism, afecțiune platonice sau orice alt tip de paradigmă relațională, cu excepția măsurii în care astfel de distincții reflectă o structură negociată care este immanentă relației respective. Cu alte cuvinte, relațiile AR nu sunt dependente de vreo regulă sau diferențiere care nu este articulată și convenită în mod explicit de către persoanele din cadrul relației.
- AR ne învață că toate relațiile sunt unice, la fel de demne de considerație și prezență emoțională; AR ne învață că dragostea este abundentă sau nelimitată și nu trebuie rezervată doar pentru anumite persoane, în detrimentul altora (AR are rădăcini în mișcarea anterioară „free love” — „iubirea liberă”).

- AR valorizează autonomia, demnitatea și limitele personale mai presus de orice. Se pune un accent puternic pe consimțământ, nu doar în ceea ce privește sexualitatea, ci în toate aspectele relațiilor.

□

Per total, cele de mai sus reprezintă o poziție puternică în ceea ce privește etica relațiilor și sunt cu siguranță principii demne de luat în considerare pentru gândirea comunistă. Dar acest lucru ridică imediat întrebarea: ce fel de angajamente politice vin la pachet cu aceste valori?

Din experiența mea personală, am fost mereu decepționată de multe persoane adeptе ale anarhiei relaționale care se fereau de anarhia politică sau de orice fel de reflecție asupra obiectivelor politice mai ample. Există cu siguranță un întreg grup de „anarhiști relațional” care sunt în primul rând albi și heterosexuali, care insistă pe slogane banale ca „dragostea este infinită” și refuză să ducă mai departe conversația. Există bărbați albi care, aparent, mișună peste tot colecționând relații cu femei subțiri, albe, și numesc această practică drept radicală și subversivă, în timp ce le țin predici persoanelor queer sau de culoare care practică monogamia pentru că nu sunt suficient de „radicale”. Deci, nici nu mai trebuie să spun, ducă-se naibii practicile astea.

Există, de asemenea, cei care cred că anarhia relațională se referă în principal la autonomia personală, într-o asemenea măsură încât cred cu adevărat că orice persoană care le solicită prezența emoțională sau le cere să facă muncă emoțională sau, în general, să se ocupe de nevoile personale și emoționale ale altor persoane, este percepută ca încălcând autonomia acelei persoane. „Nu e nevoie să vorbesc cu tine despre sentimentele tale, deoarece acestea sunt responsabilitatea ta, nu a mea”. Am văzut acest tip de persoane în subculturile queer, colecționând cei mai vulnerabili parteneri și sărind din relație în relație. În același timp, aceștia din urmă sunt împinși încet spre margini, realizând în cele din urmă că acea persoană nu dă doi bani pe persoana lor decât ca obiect sexual. Aceasta nu este **etica relației**, ci **consumul relației**. Nu produce **comunitate**, ci condiții de **debarasare**.

□

Cu toate acestea, intenția mea nu este să arăt cu degetul spre modurile în care se abuzează de AR ca paradigmă, sau să o critic nedrept din cauza câtorva adepti vocali și prost orientați, ci mai degrabă să-i analizez preocupările centrale printr-o lentilă comunistă. Vreau să spun că nu este o coincidență faptul că AR e utilizată atât de ușor pentru a justifica retorica abuzului, banalele politici identitare liberale și stilul de viață aferent sau eschivarea de la responsabilitățile etice față de oamenii care ne înconjoară.

Iubirea este abundentă, da, dar nu este infinită. Este o resursă politică tragic de finită; ca atare, modurile și oamenii cu care împărtășim dragostea sunt la fel de importante ca și faptul în sine că iubim. Iubirea poartă cu ea responsabilități. E nevoie de muncă politică, de altfel cât de poate de validă, pentru a crea relații iubitoare între noi. Iar această obligație și muncă pur și simplu nu poate fi recunoscută și realizată într-o paradigmă care vrea să creadă în propriile clișee despre dragoste ca o modalitate de a respinge structurile radical contingente, situaționale, contextuale, interpersonale, sociale, economice și politice prin care dragostea este fie permisă, fie restricționată de anumite constrângeri.

În calitate de persoane care aderă la comunism, considerăm aceste constrângeri ca parte a problemei relațiilor de (re)producție și a sistemului economic bazat pe proprietate privată. Noi nu doar interpretăm lumea, ci ne-am propus să o și schimbăm. Fără o articulare nu numai a normelor, ci și a forțelor economice care constrâng dragostea, AR nu poate spera niciodată să le facă obiectul luptei politice.

□

În al doilea rând, noțiunea că fiecare relație este unică și trebuie să fie determinată individual nu reușește să surprindă modalitățile prin care relațiile politice și comunitare mai largi ajung să aibă legătură cu fiecare parteneriat sau prietenie individuală. Relațiile AR se determină de la „interior” spre exterior, concentrându-se pe autonomia și unicitatea fiecărei relații luate ca dată. În

calitate de persoane care aderă la comunism, recunoaștem că relațiile interumane reflectă deja relațiile comunității (sau cum vreți să o numiți) și, ca atare, sunt constrânse și determinate din „exterior” înainte chiar ca acestea să poată exista.

Relațiile nu sunt unități atomice etice și nu toate preocupările se reduc la relații singulare. În calitate de persoane care aderă la comunism, recunoaștem miza mai largă a fiecărei relații, deoarece reflectă nevoile, valorile și lupta noastră politică. Demnitatea relației personale și persoana în sine sunt într-adevăr preocupări comuniste, dar sunt situate în context și sunt înțelese ca fiind radical și fundamental de natură politică și comunală. Comunismul valorizează persoana aducând-o într-o mișcare colectivă pentru puterea colectivă. Persoana individuală nu este începutul ci sfârșitul luptei comuniste. Autonomia individuală poate exista doar prin schimbarea relațiilor de producție.

□

Multe persoane care practică anarhia relațională (și aici mă puteți număra și pe mine din trecut) manifestă o reacție automată și o frică de structură. Cu toate acestea, multe dintre ele depun eforturi pentru a găsi modalități de a face structura explicită, consensuală, negociată și negociabilă și supusă dezvoltării și schimbării. Însă chiar și acest efort este insuficient în măsura în care rămâne limitat la paradigma hiper-individualistă a acelei relații particulare. În calitate de persoane care aderă la comunism, atunci când dezvoltăm aceste acorduri și structuri interpersonale, trebuie să le integrăm între ele, mai degrabă decât să le menținem separarea. Comunitățile de îngrijire și sprijin care înconjoară și susțin organizarea comunistă prezintă o responsabilitate distribuită față de toate tovarășele și toți tovarășii noștri. Modurile în care lucrăm solidar, distribuim și împărțim munca emoțională, munca de a ne îngriji unx pe altx în momente de nevoie și, într-adevăr, relațiile economice dintre noi, sunt de o importanță fundamentală (și, fără îndoială, mulți comuniști eșuează și ei în acest sens).

Concentrarea anarhiei relaționale asupra persoanei și autonomiei sale nu reușește să abordeze întrebări mai structurale și strategice ale organizării pe

termen lung: cum ar trebui să creștem copiii? Cum ne asigurăm că mișcarea noastră politică este susținută de-a lungul generațiilor și menține o memorie inter-generațională? Cum ne orientăm pedagogic spre luptele viitorului? Ce tipuri de legături între tovarășe ne susțin cel mai bine angajamentul politic? AR nu este potrivită pentru a pune niciuna dintre aceste întrebări. Într-adevăr, deși am găsit principiile AR utile din punct de vedere tactic pentru a naviga conflictele interpersonale și a menține conversații consensuale despre relațiile individuale, am realizat că îi lipsesc în totalitate resursele strategice pentru schimbări mai profunde, în special în maniera de a gândi aranjamentele domestice și coabitarea, viața în comun și împărțirea resurselor economice, creșterea copiilor și pedagogia, aspecte care mi se par centrale pentru o mișcare proletară susținută.

□

În secțiunile anterioare am provocat anarhia relațională să cadă de acord cu strategiile comuniste pentru realizarea valorilor pe care AR le deține și, de asemenea, pentru a observa modul în care aceste valori sunt cooptate sau pierdute pe drum. Am pus câteva întrebări de amploare pentru a provoca o discuție despre utilizările și inadecvările acestei paradigme din perspectivă comunistă. Dar AR eșuează, de asemenea, în propriii termeni, chiar și cu cele mai bune intenții.

Pentru a demonstra acest eșec, este suficient să ne concentrăm pe modul în care lipsa de atenție a AR pentru preocupările comunitare și economia rețelor de sprijin și îngrijire poate fi fatală pentru realizarea capacității anarhiștilor relațional de a negocia relații sănătoase. Să luăm drept exemplu o relație cu o persoană care este sărăcită și izolată social. Această persoană ar putea fi queer sau trans și ar putea fi izolată de sistemele familiale de sprijin. Lipsită de un astfel de sprijin și de rețele de grijă, această persoană va avea nevoi foarte mari și o posibilitate foarte mică pentru satisfacerea acestor nevoi. Potrivit AR, încă mai pot menține din punct de vedere etic această relație dacă stabilesc limite emoționale și sunt explicită cu privire la propriile nevoi și limitele abilităților mele de a avea grijă de acea persoană. Dar acest lucru devine repede imposibil.

Monogamia hegemonică eșuează deoarece limitează sprijinul, îngrijirea, munca emoțională și munca reproductivă (inclusiv munca domestică, treburile casnice, curățenia și munca sexuală) la o singură relație. Acest lucru necesită un nivel copleșitor de responsabilitate față de nevoile unei singure persoane. Anarhia relațională eșuează în mod similar, deoarece nu răspunde nevoii individuale pentru o comunitate, o rețea distribuită de sprijin. **Nimeni nu poate fi totul pentru altcineva.** Și nu este suficient să spui „Nu te pot susține în toate modurile de care ai nevoie acum”, în măsura în care acest lucru ignoră faptul că acele nevoi sunt create și susținute prin izolarea și excluderea socială, ceea ce evidențiază nevoia unei transformări a societății pentru a sprijini suficient fiecare persoană.

Mai mult, nu trebuie să fim în totală izolare pentru ca această problemă să apară. În general, AR nu ia în considerare modurile în care nevoile individuale sunt realizate la comun și consideră că perspectiva sa introspectivă asupra relațiilor etice este suficientă pentru a răspunde acestor nevoi. „*Nu pot satisface această nevoie, așa că du-te să găsești pe altcineva care să o satisfacă*” este un răspuns insuficient la nevoile personale. Responsabilitățile noastre reciproce se extind către crearea genului de contexte comunale care pot *pe bune* să susțină și să sprijine relații sănătoase. A face cu mâna distant sau a da din umeri nu reprezintă un răspuns suficient la această problemă. Trebuie să evaluăm factorii limitativi ai realizării nevoilor distribuite, ai responsabilităților și muncii de îngrijire și sprijin în comunitățile noastre și să acționăm direct asupra acestor factori.

□

Relațiile și comunitatea mea nu sunt separate. Obligațiile mele față de ceilalți persoane se extind dincolo de oamenii cu care mi-o trag. Sentimentele mele de dragoste, inclusiv afecțiunea romantică, reprezintă o bază și o resursă pentru construirea comunității și a comunismului, nu doar a relațiilor. Aceste sentimente și valori trebuie evaluate și politizate în vederea construirii comunismului revoluționar.

□

Anarhia relațională implică faptul că nicio relație sau grup de relații nu este privilegiată mai presus de altele. În AR, pot avea o relație la fel de „etică” atât cu soțul meu cât și cu șeful meu. Comunismul respinge acest lucru ca fiind evident absurd. În AR, nu poate exista un grup „interior” versus unul „exterior” în ceea ce privește cele care sunt dedicate anumitor structuri relaționale și cele care nu sunt. Teoretic pot naviga relații în mod egal și etic, indiferent cu cine sunt, conform AR. Mai mult, sunt obligată să fac acest lucru.

„Comunismul relațional”, pe de altă parte, ar răspunde că este necesar să se traseze o linie între persoanele care sunt angajate existențial și politic în perpetuarea mișcărilor proletare din care facem parte, și cele care nu sunt. Comunismul vede că există aceia care se opun în mod fundamental înfloririi noastre ca ființe umane și a relațiilor noastre iubitoare unele față de altele, în măsura în care ele sunt susținute de un angajament pentru construirea comunismului.

Simt din ce în ce mai puternic nevoia de a întreba oamenii dacă pot sau nu să se „dedice” (un cuvânt foarte înfricoșător în AR) — nu „mie” sau unui anumit stil de relație, ci unui mod de viață pe care îl co-creăm împreună. Nu este suficient ca relațiile să fie consensuale, deși trebuie să năzuim spre consimțământ în toate aspectele vieții noastre între noi și tovarășele noastre. Dar burghezia nu va fi de acord să fie privată în mod sistematic de instrumentele ei de supunere și nici poliția sau armata nu vor consimți să le fie ocupat aparatul de dominație, să le fie abolite închisorile și desființată structura și funcția lor de organizare.

□

Nu este suficient să respingem negativ paradigmele relaționale dominante sau să ne distanțăm de cele mai flagrante trăsături ale normelor heterosexiste (cum ar fi monogamia) pentru a fi „radicali și radicale”. Este necesar să creăm alternative pozitive. În calitate de persoane care aderă la comunism, avem o

responsabilitate nu numai față de restul, ci față de lume — afirmăm comunismul ca fiind acel sistem economic care susține cel mai bine toate valorile pe care anarhia relațională le deține. Dar aceste alternative pozitive nu pot fi practicate în mod individual. Trebuie să existe o responsabilitate susținută și distribuită pentru a ne sprijini și a avea grijă unele de altele.

În locul accentului pe care anarhia relațională îl pune pe relațiile non-ierarhice, susțin un angajament comunist de a „avea grijă” de acelea dintre noi (poate inclusiv de noi înșene) grav lipsite de resurse; în locul accentului pus de AR pe autonomia individuală, afirm recunoașterea dependenței noastre radicale unele față de celelalte.

Într-o fază superioară a societății comuniste, după subordonarea aservită a individului la diviziunea muncii și, prin urmare, și antiteza dintre munca mentală și cea fizică a dispărut; după ce munca a devenit nu numai un mijloc pentru viață, ci și nevoia primară a vieții; după ce forțele productive au crescut și odată cu dezvoltarea generală a individului și toate izvoarele bogăției cooperatiste curg mai abundent — numai atunci orizontul îngust al dreptului burghez poate fi traversat în întregime și societatea poate scrie pe stindardele sale: De la fiecare după abilitățile sale, la fiecare după nevoile sale! (Marx, Critica programului de la Gotha)

Eșecul anarhiei relaționale de a-și evalua critic propriile valori și de a descoperi mijloacele materiale pentru realizarea lor în comunism o face vulnerabilă la o cooptare liberală și la trădarea acestor valori. Aici am schițat în mod sistematic distanța dintre anarhia relațională și „comunismul relațional”, clarificând obiectivele, valorile și practicile care necesită o desprindere de la normele funcționale relaționale mai bine dezvoltată, în termenii unei analize materialiste a modului în care aceste relații sunt plasate în context economic și politic. În concluzie, „comunismul relațional”, ca formă de contracarare a AR, nu este altceva decât comunismul însuși.

Este posibil ca AR ca paradigmă să se acomodeze cu aceste realizări; este posibil ca AR să facă treaba pentru unele pe care eu le-am găsit imposibile pentru mine. Etichetele nu trebuie confundate cu politica. Cu toate acestea, sper că acest text poate începe o conversație despre cum să structurăm mai bine relațiile în termeni de țeluri comuniste.

□

În criticarea AR, i-am scos în evidență valorile ca factor motivant pentru angajamentele comuniste. Cum ne tragem putere unx de la altx în realizarea și practicarea valorilor noastre comune? În ce moduri folosim acele resurse afective ca pe o abordare de schimbare a lumii? Ce fel de putere colectivă dezlănțuim prin legăturile iubitoare și vii care ne susțin? Un clișeu mai interesant decât „dragostea este infinită” din care se trage anarhia relațională, este noțiunea că iubirea este un fel de putere, **iubirea este un exercițiu de putere**. Dar puterea nu se odihnește niciodată sau nu se află la nivelul de contingentă pe care AR îl cere atunci când reduce analiza noastră la anumite relații. Pe de altă parte, pornind de la această intuiție despre puterea iubirii, putem ajunge să înțelegem că iubirea ca putere nu se situează în legături individuale, ci în numeroasele legături care susțin și formează o mișcare proletară.

Având experiența anarhiei relaționale de odinioară, educația mea graduală în materie de comunism, precum și reflecția la întrebările dificile născute din practicile mele relaționale și eșecurile lor, au fost cele care m-au motivat să privesc materialitatea practicilor relaționale printr-o lentilă comunistă, pentru a dezvolta resurse de gândire asupra modului în care condițiile radical opresive din jurul meu constrâng orice practică relațională. Comunismul revoluționar a fost efectiv singura soluție pentru a rezolva fundăturile imposibile în care m-a adus anarhia relațională în propriii termeni.

□

Cum poate iubirea să susțină cel mai bine o mișcare proletară? AR începe să pună întrebarea despre modul în care relațiile noastre produc lumea.

Libertarianismul relațional¹⁴

Comunismul continuă conversația întrebând mai departe: *cum putem produce material condițiile care susțin relațiile etice? Cum putem face asta în cadrul capitalismului, ca modalitate de a produce și construi activ comunismul în lume?*

Cu alte cuvinte, dacă relațiile sunt un mijloc de a produce lumea, atunci cum putem produce condițiile pentru producția etică a acestei lumi? Un articol de June Jordan din antologia *Revolutionary Mothering: Love on the Front Lines* (editat de Alexis Pauline Gumbs, China Martens și Mai'a Williams), intitulat „The Creative Spirit”, evidențiază bine mizele:

Schimbări vaste vor trebui imaginate și urmărite, dacă vreuna dintre noi, și cu atât mai mult dacă toți vom supraviețui tradiției distructive a speciei noastre. Răsturnări și revizuirii enorme ale modelelor noastre de gândire vor trebui realizate, cumva, și rapid. Și pentru a realiza astfel de modificări ale societății care să salveze vieți, va trebui să avem de-a face cu puterea: va trebui să facem dragostea puternică (p. 12).

Cum putem noi, ca persoane care cred în comunism, să facem dragostea puternică?

Mulțumiri speciale Jessica Levine @l1quidcryst4l pentru editarea acestui text și oferirea de feedback extins și util cu privire la organizarea și ideile din acest text.

Considerată nu demult ca fiind versiunea „cool”, „edgy” a poliamoriei, un fel de poliamorie++, anarhia relațională este din ce în ce mai des criticată, deoarece a ajuns să fie invocată pentru a justifica un anumit tip de comportament nociv în relații.

Acest comportament este, probabil, cel mai bine descris în termeni fără echivoc: tipi cis care (de regulă) se fut în stânga și-n dreapta cu tipe (de regulă), și se deconectează de ele în momentul în care sunt aduse în discuție sentimente romantice, speranțe pentru un viitor împreună, când sunt exprimate obligații sau responsabilități mai profunde. Practic, acești oameni fac sex cu alte persoane până când acestea ajung să dezvolte un atașament, iar apoi le părăsesc, fără vreun sentiment de vină sau grijă, deoarece se auto-proclamă *anarhiști relaționali*, ceea ce înseamnă că „nu sunt responsabili pentru sentimentele ni-mănuși altcuiva” și/sau „căzuseră deja de acord asupra nivelului de conectare care urma să aibă loc” și/sau „nu cred în relații care restricționează autonomia în vreun fel”.

La fel, Zoe Belinsky¹⁵ se concentrează în critica adusă de ea anarhiei relaționale mai mult asupra modului în care autonomia este invocată ca justificare:

Există și cei care cred că anarhia relațională (AR) se referă în principal la autonomia personală, într-o asemenea măsură încât cred cu adevărat că orice persoană care le solicită prezența emoțională sau le cere să depună muncă emoțională sau, în general, să se ocupe de nevoile personale și emoționale ale altor persoane, este percepută ca încălcând

14. Publicat în limba engleză în februarie 2020 pe <https://kalasutra.wordpress.com/2020/02/10/relationship-libertarianism>

15. „Not Relationship Anarchism, But Relationship Communism. Some Thoughts on the Failures of Relationship/Lifestyle Politics [Nu anarhie relațională, ci comunism relațional. Câteva gânduri despre eșecurile activităților politice relaționale/în jurul stilului de viață]”, în *Medium*, 30 Octombrie 2018. Disponibil la: <https://medium.com/@malkekvvmachashayfele/not-relationship-anarchism-but-relationship-communism-a27b89884fa>

autonomia acelei persoane. „Nu e nevoie să vorbesc cu tine despre sentimentele tale, deoarece acestea sunt responsabilitatea ta, nu a mea”. Am văzut acest tip de persoane în subculturile queer, adunând cei mai vulnerabili parteneri și sărind din relație în relație, în timp ce aceștia se îndreaptă încet spre margini, realizând în cele din urmă că această persoană nu dă doi bani pe ei decât ca obiect sexual. Aceasta nu este **etica relației**, ci **consumul relației**. Nu produce **comunitate**, ci condiții de **debarasare**.

Sunt de acord cu afirmația lui Belinsky conform căreia dacă destui oameni folosesc în acest fel disclaimer-ul „sunt anarhist relațional”, asta sugerează că există o problemă serioasă cu o parte a ideologiei de la bază. AR nu poate fi un sistem valoric util dacă îi face pe oameni să simtă că e legitim să facă rău altora. Spre deosebire de Belinsky, care renunță complet la concept în favoarea a ceea ce ea numește „**comunism relațional**”, cred că AR poate fi redefinită în mod corespunzător. Putem face acest lucru având o imagine mai clară a ceea ce înseamnă anarhismul înainte de a începe să îl aplicăm la relații. Dacă facem acest lucru, vom vedea că majoritatea criticilor asupra AR critică de fapt un tip foarte specific de anarhism — cel individualist, libertarian¹⁶. Acesta este însoțit de o concepție absurdă privind autonomia personală. Putem salva AR din ghearele acestor individualiști egoiști, analizând mai atent **anarhismul social**. Înțelegerea *anarhismului social relațional* ca fiind diferit de *anarhismul libertarian relațional* (pe care îl voi prescurta sub denumirea de **libertarianism relațional**) ne va permite să păstrăm ideile centrale ale AR.

16. A nu se confunda cu „libertar”! Libertarianismul este o doctrină „proprietary”, compatibilă cu capitalismul și piața liberă. De aici și conceptul de anarho-capitalism, considerat uneori o formă de dreapta a anarhismului, de fapt o contradicție în termeni. Pe de altă parte, „libertar” face parte din terminologia asociată cu stânga anarhistă, anarho-comunismul, numite adesea, interșanjabil și generic, socialism libertar. Prin urmare, Libertarianismul și Libertarismul, în pofida similarității terminologice, sunt concepte politice opuse. Pentru o lămurire a istoricului termenilor (și a originii lor), a se vedea paragraful „Libertar sau libertarian?”: <https://pagini-libere.ro/recenzie-guvernarea-nimanui-anarhismul-in-teorie-si-practica-ruth-kinna/>

În primul rând, o recapitulare: ce anume face din AR o perspectivă valoroasă asupra relațiilor? Cele două observații-cheie pe care AR le face despre relații sunt următoarele:

1. Există structuri explicite și implicite de opresiune și dominație în relații între persoane, iar acestea ar trebui să fie făcute explicite, interogate și aplatizate ori de câte ori este posibil. Oprimarea și dominația restricționează agenția¹⁷ personală, iar *promovarea agenției este o valoare esențială a anarhismului*.
2. Societatea generează, de asemenea, ierarhii și structuri de putere între diferite tipuri de relații și încurajează oamenii să aprecieze conexiunile monogame, romantice, heterosexuale (cum ar fi familia nucleară) deasupra tuturor celorlalte tipuri. *Persoanele care practică AR resping pretențiile că ar exista anumite valori obiective în relații și cer ca fiecare persoană să aibă dreptul de a prioritiza orice tip de legătură în care se simte personal investită*. Prietenii, colaborări, parteneriate sexuale, parteneriate domestice și conexiuni romantice (pentru a numi câteva), toate reprezintă surse la fel de adecvate de semnificație și valoare în viața unei persoane.

Principalele probleme cu anarhia relațională provin dintr-o lectură individualistă a acestor două principii, o interpretare care se încadrează în gândirea libertariană.

Obligație, opresiune și norme sociale

Libertarienii relaționali, în căutarea condițiilor care le maximizează agenția personală, chestionează structurile de putere în ceea ce au ele opresiv și dominator deoarece a fi oprimat înseamnă doar a ține seama de limitele posibilităților. *Libertarienii individualiști relaționali* doresc să înlăture aceste sisteme opresive deoarece vor mai multă putere asupra propriilor vieți, iar pentru ei aceasta înseamnă înlăturarea cât mai multor restricții, inclusiv a sentimentelor de obligație personală.

17. Agenția este capacitatea unei persoane de a acționa într-un mediu dat. Este independent de dimensiunea morală, care se numește agenție morală. (în engleză: “agency”).

Un mod în care acest lucru se întâmplă într-un cadru de AR este prin afirmația că normele sociale din jurul relațiilor și traiectoriei vieții nu li se aplică acestora fără consimțământul lor. Nu există nicio obligație legitimă de a forma o legătură monogamă cu o altă persoană, de a se căsători și de a crește copii, ci sunt doar presiuni sociale care ar trebui combătute și subminate în mod activ. Făcând acest lucru toată lumea devine mai liberă, deoarece nu mai este prinsă într-o narațiunea unică a vieții de succes.

Libertatea omului constă numai în aceasta, și anume că respectă legile naturii pentru că el însuși le-a recunoscut ca atare și nu pentru că i-au fost impuse din exterior de vreo voință străină oarecare, umană sau divină, colectivă sau individuală.

— Mihail Bakunin

Sentimentul de obligație restricționează, de asemenea, sentimentul posibilității — dacă am promis că voi face ceva, mă voi simți rău dacă aleg să nu o fac și probabil că voi suferi unele consecințe sociale care îmi restrâng și mai mult posibilitățile în viitor, cum ar fi pierderea afinității sau respectului din partea persoanei căreia i-am făcut promisiunea.

Este suficient de ușor să vedem cât de mult se suprapun interpretările extrem de individualiste ale obligației și opresiunii, astfel încât sentimentul de obligație se transformă ca atare într-un sentiment de opresiune. Prin urmare, multe persoane auto-proclamate ca adepți ale anarhiei relaționale caută să simtă cât mai puține obligații și, în cel mai rău caz, fac acest lucru refuzând să-și asume responsabilitatea pentru modul în care se simt oamenii cu care sunt ele conectate *ca rezultat direct al acțiunilor lor*, așa cum subliniază Belinsky mai sus.

Autonomia și piața liberă

La baza acestei anxietăți de a te simți mai puțin în libertate este concepția cum că cei mai buni oameni ar fi „individualiști neînduplecați” — autonomia

descrie un fel de raționalitate suverană, stăpână pe sine, care este înnăscută în noi toți și care se diluează pe măsură ce ne cufundăm în lumea societății și a obligațiilor acesteia. O lume valoroasă pentru acești anarhiști libertarieni este o lume în care ne putem exercita pe deplin independența, cu excepția legilor minime care permit negocierea pe piețele libere de idei și conexiuni, precum și de bunuri și servicii.

Anarhiștii sociali și *anarhiștii libertarieni* sunt în dezacord cu privire la posibilitatea piețelor libere. Primii susțin că o piață liberă este o ficțiune — orice proprietate personală va crea în cele din urmă dezechilibre de putere. Cei din urmă susțin că, dacă putem scăpa de opresiunea sistemică, piața liberă va permite oamenilor să intre în negocieri care ar trebui să fie benefice tuturor. O piață cu adevărat liberă se bazează pe transparență și consimțământ — nimeni nu primește mai mult sau mai puțin decât s-a târguit și toată lumea este în măsură să negocieze pe baza a ceea ce, în calitate de individ, poate cere și oferi. Dacă o persoană dorește mai mult decât are, ar trebui să se bazeze pe sine însăși pentru a obține lucrurile respective.

Libertarianismul relațional aplică aceleași idealuri ale pieței libere. În această logică, emoțiile și timpul ar trebui privite drept proprietatea deținută de o persoană și de care are dreptul de a dispune după cum consideră potrivit, inclusiv prin schimbarea acesteia cu alte experiențe dorite (cum ar fi sexul sau alte intimități comune). Argumentul ar fi că a interfera cu alegerile mele în ceea ce privește modul în care dispun de resursele mele emoționale, îmi restrânge autonomia. Prin urmare, o astfel de ingerință nu ar trebui să se întâmple fără consimțământul meu explicit și negociat. Dacă nu îți cer altceva decât o conexiune superficială și sex ocazional și ești de acord cu asta acum, dar mai târziu îți exprimi așteptarea să te ascult în mod regulat când vrei să-mi împărtășești lucruri dificile din viața ta, atunci înseamnă că nu ai respectat înțelegerea noastră. Ceri mai mult decât am fost de acord să-ți dau. Mai rău, încerci să-mi restrângi libertatea de acțiune, punându-mi în cârcă un sentiment de obligație, ceea ce, așa

cum am văzut, este practic același lucru cu opresiunea pentru libertarienii relaționali.

A vedea autonomia ca pe un fel de proprietate duce la **comodificarea relațiilor interumane**. Murray Bookchin sublinia ceva similar în 1968:

Capitalismul, departe de a oferi „privilegii” claselor de mijloc, tinde să le degradeze mai abject decât orice altă pătură a societății. Sistemul își folosește capacitatea de abundență pentru a-l face pe micul burghez complice la propria opresiune — mai întâi transformându-l într-o marfă, într-un obiect de vânzare pe piață; apoi prin asimilarea dorințelor sale la rețeaua de mărfuri... Societatea burgheză a adus toate relațiile dintre oameni până la cel mai înalt punct de abstractizare, dezinvestindu-le de conținutul lor uman și tratându-le ca obiecte. Obiectul — marfa — preia roluri care au aparținut anterior comunității; relațiile de schimb (actualizate în majoritatea cazurilor ca relații care implică bani) înlocuiesc aproape toate celelalte moduri de relaționare umană.

— *Murray Bookchin, Anarhismul post-penurie*

Persoanele care se revendică de la anarhismul social sunt suspicioase cu privire la ideea unei piețe libere. Libertatea individuală trebuie să fie parte din libertatea tuturor — așa cum explică Bookchin, deși revoluțiile trebuie să înceapă și să nu piardă niciodată acțiunea sinelui individual, indivizii egoiști nu pot crea condițiile de libertate pentru toată lumea. Doar o comunitate poate asigura că libertatea de acțiune este maximizată pentru acelea dintre noi care au mai puține resurse. Concepția autonomiei care inspiră acest tip de anarhism este fundamental mai ospitalieră decât individualismul libertarienilor față de idei precum *relaționalitatea, interdependența și reciprocitatea*.

Atât libertarienii, cât și anarhiștii sociali sunt de acord că normele și valorile cis-heteronormative, monogame, amoriste pe care societatea le aplică privind relațiile noastre interpersonale sunt opresive și reprezintă o barieră în calea libertății și înfloririi umane. Însă anarhia relațională nu le consideră opresive pur și simplu pentru că sunt un set neconsensual de obligații, așa cum o

fac libertarienii. În schimb, persoanele care practică AR resping aceste norme pentru că limitează libertatea și pentru că sunt bariere în calea creării de noi intimități și sisteme de sprijin care se aliniaza mai bine cu definițiile privind bunăstarea individuală și comunitară.

Potențialul revoluționar al AR

Tendența libertariană a AR nu este doar teoretic găunoasă, ci întregul său potențial revoluționar este falimentar. Tot ceea ce face este să permită oamenilor să transpună cele mai proaste părți ale capitalismului pieței libere în viața lor personală, sub stindardul tentant al „anarhiei”. Nu este de mirare că e atât de populară în rândul băiețașilor cishet¹⁸ IT-iști care cred, în mod incredibil, că inteligența lor individuală și munca sunt singurele responsabile pentru salariile „meritate” de șase cifre din Silicon Valley.

Libertarienii relaționali își pot practica versiunea lor privind anarhia relațională cu un minim de efort în Bay Area¹⁹. Opțiunile lor de locuire fac relativ ușor să trăiască singuri (deși într-o locuință comună) sau cu un grup de oameni; religia are un impact social relativ redus și mai mulți oameni ca niciodată se identifică ca ne-monogami. Libertarienii relaționali nu trebuie să facă prea multe pentru a-și asigura condițiile necesare libertății lor individuale de acțiune. Trebuie doar să-și afirme granițele personale și să solicite persoanelor cu care interacționează să nu ceară mai mult decât li se oferă. Există o tensiune ironică între pretenția AR că *dragostea este abundență* (și, prin urmare, nu contează dacă ți-o iau, pentru că poți obține mai mult de la altcineva), dar *autonomia este fragilă, limitată și sub asalt continuu*, astfel încât trebuie protejată chiar și de incursiunile și obligațiile iubirii.

18. Cis-heterosexuali. Persoanele cishet se identifică cu sexul care le-a fost atribuit la naștere și sunt atrase de persoanele de gen opus (ex. cei care se nasc cu sex masculin sunt atrași de persoanele care se identifică drept femei).

19. San Francisco Bay Area este o zonă a Californiei unde este situat Silicon Valley — cea mai mare concentrație de corporații high-tech. Acolo sunt sediile Google, Facebook, Intel, Apple, Netflix etc.

Pentru a materializa posibilitatea anarhiei relaționale este nevoie de o revoluție în aceeași direcție cu a anarhismul social — bazată pe *co-creație*, *ajutor reciproc* și recunoașterea faptului că libertatea noastră nu este un dat, și nici în natura noastră. Avem nevoie de o desprindere radicală de etica izolaționistă a anarhiei relaționale libertariene; una care se străduie în mod activ să creeze condițiile de libertate de acțiune pentru toată lumea. Asta înseamnă să ne asumăm în mod voluntar obligații de a ne îngriji reciproc, de a ne împărtăși resursele și de a ne fi aproape chiar și atunci când este mai greu decât ne-am fi așteptat.

În special în comunitățile queer, trebuie să recunoaștem că fiecare modelează în mod constant mediul din jurul său și experiențele altora, precum și pe ale sale. Într-un sens foarte real, avem o responsabilitate față de sentimentele tuturor, inclusiv ale noastre. Alte persoane și obligațiile pe care ne fac să le simțim nu reprezintă un atac asupra libertății noastre de acțiune, ci sunt necesare pentru a o co-crea.

Deja apărute:

BROȘURI:

I. În română

1. *A. Răvășel* – Mircea Rosetti
2. *Adrian Tătăran* – Panait Mușoiu
3. Anarhie relațională, nu libertarianism! Mic ghid de re-imaginat relațiile noastre de zi cu zi
4. Anarhismul și vechea mișcare socialistă
5. *Andie Nordgren* – Anarhia relațională (introducere de *hopancarusel*)
6. Anuarul Anarhivei 2020
7. *bell books* – Să înțelegem patriarhatul
8. *Carolina Vozian* – Carte, cocon, cochilie, cameră, chirie
9. *Colin Ward* – Anarhismul ca teorie a organizării
10. *CrimetbInc* – Vot vs. Acțiune Directă
11. *Cristian-Dan Grecu* – Csipike – piticul comunist
12. *David Graeber* – Ești un anarhist? Răspunsul te-ar putea surprinde!
13. *David Graeber* – Noii anarhiști
14. *David Graeber* – Speranța în comun
15. *Dennis Fox* – Anarhism și psihologie
16. *Necunoscut* – Slogane din mai 68
17. *Emma Goldman* – Căsătorie și iubire
18. *Emma Goldman* – Gelozia: cauze și posibile remedii
19. *Emma Goldman* – Nu există Comunism în URSS
20. *Errico Malatesta* – Anarhia
21. *Giorgio Agamben* – De la un stat al controlului către un praxis al puterii destituate
22. *Institutul pentru Studii Anarhiste* – Genul
23. *Ionuț-Valentin Cucu* – Kurzii, între naționalism identitar și federalism libertar
24. *Lucy Parsons* – Principiile anarhiei
25. *Martin Veitb* – Neobosit! Iuliu Neagu-Negulescu
26. *M.E.K.A.N.* – Demoni Dansatori: cugetări provizorii asupra mișcării free party siciliene
27. *Mihail Bakunin* – Catehism revoluționar
28. *Murray Bookchin* – Municipalismul libertar
29. *Philip Richlin* – 10 reguli pentru o societate non-violentă
30. *Piotr Kropotkin* – Ordinea
31. *Robert Grabam* – Ideea generală a Revoluției la Proudhon
32. Suprarealism și anarhism
33. *Veda Popovici* – Poliția Ucide! Practici și principii pentru o solidaritate feministă anti-represiune
34. *Vlad Brătuleanu* – Anarhismul în România

II. În maghiară

35. A Combahee River Collective Nyilatkozata
36. *Audre Lorde* – A düh használatáról: a rasszizmusra válaszoló nők
37. *Audre Lorde* – Életkor, rassz, osztály és nem: Nők újradefiniálják a különbséget
38. *bell books* – Feminista politika
39. *bell books* – Megérteni a patriarhátust
40. *Carmen Gheorghe* – Fejünkbe húzzuk a szoknyáinkat a

roma feminizmusért

41. *Carolina Vozian* – Könyv, kégli, kéreg, kuckó, kvartély
42. *David Graeber* – *Te anarchista vagy? A válasz meglepő!*
43. *Georgiana Aldessa Lincan* – A fehér privilégium felhasználása a társadalmi igazságosságért folytatott harcban
44. *Kimberlé Crenshaw* – Az interszekcionalitás sürgőssége
45. *Vincze Enikő* – Küzdelmek a társadalmi reprodukció terén világlárvány idején: Lakhatási igazságosság Romániában
46. *Giorgio Agamben* – Az ellenőrző államtól a destituáló hatalom praxisáig
47. Határonkon átívelő feminista manifesztum
48. *Murray Bookchin* – Libertárius municipalizmus
49. *Oana Dorobanțiu* – Szövetségesség és performativitás: mit jelent szövetségességnek lenni?
50. *The Ongoing Collective* – Anarchafeminista Manifesztum 1.0

III. În engleză

51. *Cosmin Koszor-Codrea* – Science popularization and Romanian anarchism in the nineteenth century
52. *Cristian-Dan Grecu* – Csipike – the Communist Pipsqueak
53. *M.E.K.A.N.* – Ecstasy in the time of cholera
54. *Vlad Brătuleanu* – A Brief History of Anarchism in Romania
55. Essential Strike Manifesto for the 8th of March / A nélkülözhetetlen sztrájk március 8-i manifesztuma / Manifestul grevei esențiale de 8 martie

IV. Alte limbi

56. *M.E.K.A.N.* – Ekstase in Zeiten der Cholera
57. *Veda Popovici* – La Police assassine ! Pratiques et principes pour une solidarité féministe contre la répression.

CĂRȚI:

I. În română

1. Nicolas Trifon: un parcurs libertar internaționalist – interviuri
2. *Iuliu Neagu-Negulescu* – Arimania
3. *Mihail Bakunin* – Dumnezeu și Statul

